

84Каз
М 67

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

КАНМЕМ
ЖАЗЫЛҒАН
КИТАП

Советтік Социалистік Республикалар Одағы Президентінің жарлығы

1941—1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысына
белсенді қатысушыларға Совет Одағының
Батыры атағын беру туралы

1941—1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысында
неміс-фашист басқыншыларына қарсы күресте
көрсеткен ерлігі мен қаһармандығы үшін;

**Момышұлы Бауыржанға — полковнике Совет
Одағының Батыры атағы берілсін.**

**Советтік Социалистік
Республикалар Одағының Президенті
М. ГОРБАЧЕВ**

Москва, Кремль, 1990 жылғы желтоқсанның 11-і.

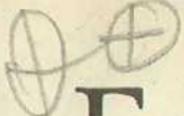
БАУЫРЖАН
МОМЫШҰЛЫ

СОФЫС
ПСИХОЛОГИЯСЫ

ТАЙДАННАН
ЖАЗЫЛАҒАН
ЖАТТАР

ӘХГІМЕЛЕР,
МАКАЛ -
МӘТЕАДЕР

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫ

ҚАНТЕН
ЖАЗЫЛҒАН
KITAP

АЛМАТЫ «ҚАЗАҚСТАН» 1991

Құрастыран филологияғының докторы
Мекемтас Мырзахметов.

Редакторы Р. Асанбаева

Карталинская
областная библиотека
им. Н. В. Гоголя

626463

Момышұлы Б.

М 64 Қанмен жазылған кітап Ауд. М. Қазбеков.—
Алматы; Қазақстан, 1991.— 400 бет.

ISBN 5-615-00735-4

Бауыржан Момышұлы Ұлы Отан соғысында бір үріста ауыр жарақатып, 1943 жылдың аяғында Алматыға келді. Ол академик Қ. Сатбаев пен М. Өуезовтың етініші бойынша ғылым академиясында ғылым, өдебиет және онер қызметкерлері алдында оғыма-лекция отырған. Москва түбіндегі дүрмұстардың өз басынан еткізген Момышұлы Панфилов дивизионының жауынгерлік жолына, қатардагы жауынгерлердің психологиясына, ези жинақтаған үріс тәжірибелеріне тоқталады.

Алты күн бойы орыс тілінде оқыған лекцияның стенограммасы батыр колбасының архивінде жарты гасырдан уақыт сакталып келді. Алғаш рет халқының үсемнілігін отырган болу сирек мұрамен қатар, оқырман кітаптан Бауыржан соғыс жылдары Қ. Сатбаевқа, А. Екке, М. Өуезовке, академик А. М. Панкратовага, М. Әбдіхалықовқа жазған хаттарымын таныса алады.

Соньмен бірге 1943, 1944 жылдары Москвада Жазушылар одағында «Арнالыс» новесін талқылаган кезде сейлемеген сөздерінің стенограммалары, қазақ тілі туралы мақаласы мен жаузаш архивінен алынған әңгімелер циклі беріліп отыр.

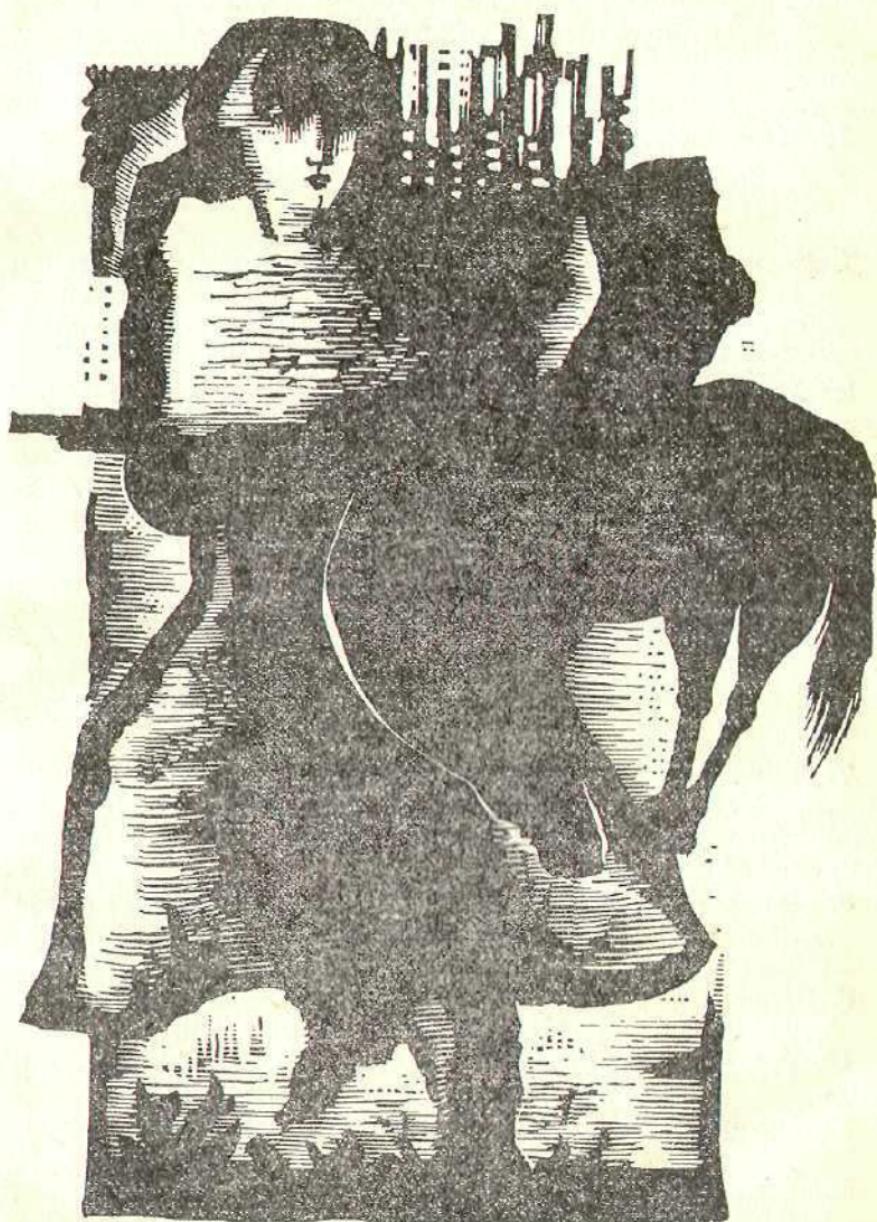
0503020600—99
М ----- 34—91
401(05) — 91

БВК 84 Қаз 7-44 + 63.3(2)722.78

ISBN 5-615-00735-4

© Б. Момышұлы, 1991
© Аударған М. Қазбеков, 1991

СОФЫС ПСИХОЛОГИЯСЫ

СОФЫС ПСИХОЛОГИЯСЫ

Твардия полковнігі Бауыржан Момышұлымен
болған әңгіменің стенограммасы

Алматы қаласы. 1944 жылдың 19 январы. Сағат
12-ден — 18-ге дейін.

Катысқандар:

1. Сәтбаев К. И. — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының Президиумының председателі, СССР Фылым академиясының корреспондент-мүшесі.
2. Әуезов М. — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының Тіл, әдебиет және тарих институтының аға ғылыми қызметкері, жазушы-профессор.
3. Мұсірепов Ғ. — жазушы.
4. Сиранов К. — Киностудия бірлестігі директорының орынбасары.
5. Жұбанов А. — Композитор-профессор.
6. Сүлейменов Б. — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының Тіл, әдебиет және тарих институты директорының орынбасары.
7. Оспанов Ө. — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалы Президиумы председателінің орынбасары, ғылым кандидаты.
8. Мыңбаев К. — Қазақ ССР Мемлекеттік жоспарлау комитетінің председателінің орынбасары; профессор.
9. Строева В. Н. — Кинорежиссер — институт директорының орынбасары.
10. Рошаль Г. Л. — Кинорежиссер — институт директорының орынбасары.
11. Марғұлан. Э. Х. — филология ғылымдарының кандидаты.
12. Исмайлова Е. — филология ғылымдарының кандидаты.

- 13. Чокин Ш.** — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының аға фылыми қызметкери.
- 14. Ораев.** — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының фылыми қызметкери.
- 15. Қазжан.** — СССР Фылым академиясы Қазақ филиалының қызметкери.
- 16. Рушанов**
- 17. Чумак**
- 18. Шапиро** — доцент.
— Қазақ ССР Ішкі істер халық комиссариатының Мемлекеттік архивы директорының орынбасары.
— Қазақ ССР Ішкі істер халық комиссариаты Мемлекеттік архивының фылыми қызметкери.

Сәтбаев жолдас — Бұғін біздер — фылым, әдебиет пен өнер саласының іріктелінген топтары — гвардия-полковнигі Бауыржан Момышұлының Алматыға келуін пайдалана отырып, оның өз аузынан Ұлы Отан соғысы тарихының бірсыныра кезеңдерін, атап айтқанда, генерал Панфилов атындағы 8-ші гвардиялық дивизия туралы әңгімесін тыңдауға бас қосып отырмыз.

Кез алдымында өтіп жатқан оқиғалар даусыз бүкіл дүние жүзі тарихының игілігіне айналмақ, онымен болашақ үрпақтан шыққан зерттеушілер де айналысатын болады. Бұл аса маңызды тарихи мәнді оқиғалардың, жарқын коріністердің ішінде Ұлы Отан соғысының барысында еліміздің тағдыры шешілген Москва үшін шайқас жүргізілген 1941 жылдың күзіндегі оқиғалар ерекше маңызды өрі оның принципті мәні бар. Москванды қорғаудағы аса жауапты шептер, Қазақстанныңabyройы мен даңқына орай, Қазақстанда генерал Панфилов жасақтаған дивизияға тапсырылды. Бұл оқиғалар біздің беріміз үшін де оте маңызды өрі біз бұл аса зор шайқастар жөнінде тереңірек білуге тиістіміз.

Полковник Бауыржан Момышұлы сұрапыл шайқастарға қатысушы ғана емес, ол жетекші командир болды, сондықтан да оның әңгімелері бізге ерекше құнды болмақ.

Мұнда полковник Момышұлы айтқан құнды, мазмұнды әңгімелерді өздерінің творчестволық жұмыста-

рында пайдалана алатын әдебиет, ғылым және өнер саласының өкілдері қатысып отыр, сейтіп біздер гвардия полковнігі Бауыржан Момышұлының аса құнды әңгіме-лекциясын тыңдамақпаз. Менің ойымша, бұл кездесуіміз бір ғана әңгіме түрінде емес, іштей бір-бірімен сабактас, соғыстың жарқын көрінісінің дамуы мен детальдарын талдауга арналған 3-4 лекция түрінде өтпек.

Енді гвардия полковнігі Бауыржан Момышұлының өзіне сез беруге рұқсат етіліздер.

Бауыржан Момышұлы. Әңгімеге кіріспес бұрын, сіздерге бұл әңгіменің жоспарын баяндаң, оны откізуіміздің шартын ескерткім келеді. Мұнда тек жалпы, соғыс тақырыбымен, атап айтқанда, генерал Панфилов атындағы 8-ші дивизия тарихымен айналысатын жолдастар ғана қатысуға тиіс, ал айналысқысы келмейтін адамға, менің ойымша, қатысадың қажеті жоқ. Әдептілік үшін тәртіп сақтау керек, дәл уақытында келіп, әңгіменің аяғына дейін қатысып отыру міндет.

Күніне 5 сағатқа есептелінген әңгіме төрт күнге созылады, сондықтан мен қатысып отырған кісілер соңына дейін тыңдаса деймін, өйткені айтылған әңгімeden адамдардың ойында үзік-үзік әсер қалмағаны жөн. Сондықтан мен әңгімеге барлық тыңдаушылардың үнемі қатысып отыруын талап етемін.

Сұрақ: Әңгіме қашан басталады?

— Әңгіме сағат 12-де басталып, сағат 5-те аяқталады.

Сыпайы сейлеймін деп сіздерге уәде бере алмаймын, кейде менің аузынан блиндажды сездер орамы шығып кетуі мүмкін. Мұны, сіздер дөрекілікке қабылдамаңыздар.

Соғыстың теориялық және практикалық мәселелері жөніндегі менің көзқарасым кейбіреулерге бәлкім кең емес, тар, тіпті аныйлау да болып керіну ықтимал, мен бар болғаны жеті жылдық білімі бар адаммын, арнайы әскери мектепті де бітірген жоқпын, таулы жерде көлікке әскери жүк артып, түсіретін батареяда солдат мектебінен еттім, тек соғыс жылдарында ғана нағыз әскери адам болдым.

Осыған байланысты, бәлкім, түбегейлі ұшталған, екшелген көзқарасты менің баяндауларымнан сіздер сирек табарсыз деп ескерткім келеді.

Менің ұсынатын жұмыс жоспарым қандай?

1-ші күні — Ұрыс және оның психологиясы.

Қосымша тақырыптар:

1. Панфилов.
2. Офицерлер.
3. Солдаттар.

2-ші күні — Волоколамск бағытында.

3-ші күні — 1942 жылғы қысқы науқан.

4-ші күні — Қорытындылар.

Күніге 5—6 сағатқа созылатын жұмыс жоспарым осындей.

Екі жарым жылдан бері қалтама үнемі блокнот салып жүремін, оған мені қызықтырған нерселердің бәрін жазамын. Мұндай жазбалар едәуір жиналып қалды. Қолжазбамның 60—70 процентін орыс тілінде, 30—40 процентін қазақ тілінде жаздым. Менің талдап айтып бере алғаным — бұл блокноттағы жазбаларымның 30—40 проценттейі ғана.

Бұл қолжазбалардың сипаты қандай? Бұл менің соғыс туралы толғаныстарым, немесе оны жазушының образben ойлауы емес, жай ғана — ерлікке тәрбиелеу туралы ойлар деп айтамын. Бұл қолжазбалардың мазмұнымен сіздерді әңгімелесу барысында таныстырамын.

Дивизиядағы ескі басшы құрамнан бүгінге дейін шын мәнінде тірі қалған мен ғана, Алматыға келгенді пайдаланып, соғыс күндерімді дивизияның тарихын график түрінде құрастыруға арнадым (картаны көрсетеді). Графикті құрастыру алғашында жеңіл сијакты көрініп еді, бірақ олай болып шықпады. Атласты алуды тұра келді, бұл атластан көп нәрсені таба алмадым. Картаны есте қалған материалдар бойынша құрастырдым, сондықтан, көріп отырсыздар, кейір елді мекендердің аттары түсірілген жоқ.

Мен неліктен соғыс жөнінде жазып жүрмін? Өйткені, соғыс адам өміріндегі ең бір дүр сілкіндірлерлік, жан түршігерлік оқиға. Тылда адам соғыс туралы ойша елестетіп қана жүреді. Майданда ой жүзінде елестету егер де ол ақиқаттан биік тұрса, жақсы, бірақ соғыста қазіргі заманғы ақиқаттан биік еш нәрсе де жоқ, сондықтан ақиқат шындықты талап етеді. Сіздер театрдан немесе кино экранынан соғыстың көріністерін көріп жүрсіздер, бірақ сіздер оның ішкі мән-мазмұнын кинодан да, театрдан да көре алмайсыздар, себебі коптеген жазушылар мен өнер қызметкерлері

соғыс туралы шындықты, ақиқатты терең түсіне алмайды, долбарлап, қиялдан шығарып жазады, мұнысы шындыққа сай келмейді.

Мен жауынгерлік өлең текстіне лирикалық музыка жазған бір композитордың шығармасына зығырданым қайнағаны бар. Суретші де әйтеуір бір полотно салып әйтеуір, ішкі мазмұны жоқ көшірмені береді. Бұл, шынында, адамдардың соғысты тереңірек білмеуінен болып жатса керек. Соғыс туралы шындықты, мұнда тылда отырып тану қыын, тіпті мына біздер, ұрысқа қатысуышылардың өздері де, оны тубегейлі, ұғылшұғылына дейін біле бермейміз. Соғыста шындықты табу өте қыын, ал оны жинақтау, қорыту одан да күрделі. Соғыс туралы ақиқатқа жету — бұл өте үлкен проблема.

Мен соғыс тақырыбына жазылған әдебиеттерді оқыған кезімде олардың көшілігінің шындыққа келмейтініне көзім жетті. Баспаҳананың бояуымен жазылған кітаптар да, адам қанымен жазылған кітаптар да болады. Мен баспаҳана бояуымен емес, майдан даласында шынайы қалпында, бар болмысымен қанмен жазылған соғыс кітабын оқыдым.

Соғыс туралы өнер туындыларының ғұмыры қысқа болатындығы олардың көркемдік жағы соғыс қимылдарының шындығына мүлдем алыс жататындығында, яғни мениң айтайын дегенім үлкен шындық тұрғысында нағыз өмірдің ақиқатын жинақтай алмауда болса керек.

Неге мен кейбір көркем шығармалардың ғұмыры қысқа деп санаймын, оның мәні суретшілер, жазушылар немесе кино қызметкерлері өздерінің шығармаларын жазғанда оның көркемдік жағын соғыс мәселелерімен, тікелей соғыспен үйлестіре алмайды. Мен мұны өте үлкен кемшілік деп білемін. Сен соғыс тақырыбына қалам тартады екенсің, соғыс мәселесін көркемдік тұрғыдан көрсетуге тиіссің. Міне сонда ғана бұл шығарма көшілік бұқараға құнды болмақ. Жазушылардың көшілігі шығарманың көркемдік жағымен, яғни қиялдан шығарылған оқиғалармен әуестеніп, соғысты көрсетуден ауытқып кетеді, ал шынын айтқанда, жақсы шығарма тіпті мына біздер, әскери командирлер үшін де күнделікті басшылыққа алатын кітап болуы керек. Егер творчествоның қызметкерлер өздерінің шығармаларының көркемдік жағын соғыс

мәселе сімен үйлестіріп, мұны негізгі дәнекті нәрсе деп санаған болса, мен жинақталған және байыпты тәжірибелі айтып отырмын, онда туынды да анағұрлым құнды бола түспек. Барлық шығарманың мақсаты — ага ртушылық. Соғыс туралы жазу үшін — автордың өзі бұл мәселе де сауатты, білімді адам болуы керек, материалдар мен деректерді оқып зерттеп, оларды творчество үшін тұрғыдан қорытып, дұрыс жинақтауға, барлық мәселе дерді көбірек әрі жан-жақты білуғе тиіс, онсыз ол қалай жазып өзінің шығармалары мен халықтың сана-сезімін қалай оята алмаң? Кездейсоқ көріністер, жекелеген адамдардың айтқан әңгімелері, қосалқы материалдар салмақты шығарма жазуға право бере алмаса керек. Материалды үстірт, ат үсті зерттеуден және женіл ойлы әдеби әуестенушілікten бас тарту өлдекайда санағылық болар еди.

Мен өз қолжазбаларымның оқырмандарына арнағы хат жазып қойдым, бұл қолжазбамды Ғылым академиясының қазақ филиалының қарауына қалдырып кетемін, бұл хатым да қолжазбаларыммен бірге қалады. Мен мына соғыста тірі қаламын ба әлде жоқ па оған көзім кәміл жетпейді, бірақ өзімнің хатымда қолжазбамның оқушыларына бірсыныра талаптар қоюға талпыныс жасадым. Бұл хатымды сіздерге оқып берейін:

«Менің қолжазбамның оқырмандарына. «Көп жағаннан сұрама, көпті көргеннен сұра», — дейді халық даналығы.

Жіп қылдан тұрады, дene тканынан құралады. Да налық — откениңің тәжірибесін қорытатын, қазіргі жағдайды зерделі талдайтын және болашақты көре билетін творчество үшін қаймағына тұрады.

Кірпішсіз сарай сала алмайсың. Ұшқынсыз от тұтанбас. Мейірім болмаса сүйе де алмайсың. Ашу-ызызыз жек көру мүмкін емес.

Мәжбүр етпей, мойын үсынбас, мейірім болмай жақсы көре де, беріле де алмайсың.

Бүйрық — алғыр басшының ой-арманы.

Әскерсіз — қолбасшы қауқарсыз, басшысыз — әскер әлсіз.

Сын ерді шындаиды, қорқақты қинаиды.

Азamatқа өмірден де ар қымбат, өлімнен ұят күшті. Қорқақ — дөрекі әрі ақымақ. Мейірімсіздердің жаңы нәзік емес, оларға құдық та түпсіз терең. Батырға

сырдың сүсү сирагынан келмейді, қорқаққа батпақ та кедергі, шалшық та бөгет.

Атқа мініп жүре алмайтынға жуас ат та асау, жебе де қысқа, тартпа да бос, ердің үсті де қолайсыз, тізгін де ұзын көрінеді — барлық сұлтауды жайып салады.

Шошқа бағушы арғымақты түркына қарап ажырата алмайды, оған қашар да — ат. Құм ішіндегі дәнді қырағы көз гана шалады. Кебекті ұннан елең, айырады, су көмір арқылы таза сүзіледі. Алғырлық ойдың ішкі мазмұнын нұрландырып тұрады.

Қанатты сөздің қарапайым сөзден айырмасын сертек құлак, алғыр ой ажыратады.

Басқаны «жақсыға» білгенше, өзінді «орташаға» біл. Ақылгейлік кейде өнегесіздікке тірейді.

Тәртіп кейде тәртіпсіздікті тудырады.

Тер төккенше тыраштану — кейде жалқаулыққа парал-пар... Тым ерекше құштарлық — бейжайлышқан бірдей дерлік.

Тым адалдық — жалғандықпен парал-пар.

Егер өткенді үнемі еске түсіріп тұратын ақ нәрсеге жамалған жамаудай көзге бадырайып тұрганнан гөрі дұрысы бүлінген дүниені бүлдіріп тастаган жөн.

Жарықты бөгде затпен бітегеннен гөрі сынғанды сындырып тастаган жақсы.

Егер тігіци сөгілмей жыртылса, оны қалдықпен жамағаннан гөрі мұлдем жыртып тастаган жөн. Бетіне түкіріп, қайтып сүйгеннен гөрі мұлдем безіп кеткен жақсы.

Екіжүзділіктің балын татқаннан әділдіктің ашы уын ішкен артық.

Қарттықтың әдемілігінен көңіл қайтқанша махаббаттың арманынан ләззат алған дұрыс.

Отіріктің қанатын қомдағанша, ауыртпалықтың жүгінен бүгілген артық.

Мақтаныш — ерлік анасы.

Айбарлы адам жасық жанға дос емес... Өзін сыйламаған басқаны сыйлауға қабілетсіз.

Барлық халық барлық ұлы және тамаша нәрселерді жасауға қабілетті.

Өзінің ұлтын сыйламаған, ұлтын мақтаныш тұта да алмайды, ол сөз жоқ арамза, тексіз әрі қаңғыбас.

Согысуға кедергі келтіретін ұлттық дәстүрлер жоқ, қайта согысуға көмектесетін ұлттық дәстүрлер бар: ұрлық, опасыздық — бұл ұлттық дәстүрлер емес, ұлт-

тың ішінде көркеуделік. Ұлттық мақтаныш — сол ұлттың адамы үшін қасиетті әрі бұзылмас заң.

Солдаттың ерлігін ұрлау — адам бейнесіндегі хайуанның ең сорақы қылмысы.

Озінің пікірін бәріне бірдей үзілді-кесілді, соңғы пікір деп санау — бұл өз күшің мен қабілетінді қатал асыра бағалаушылық.

Көрген нәрседен бәрі хабардар болуга тиіс: егер жұрт әңгімелерді есітіп хабардар болмаса, онда шындықты шын әңгімендеп есітіп білуге тиіс, ейткені халық барлық пайдалы деп тапқан нәрселер ауыздан ауызга беріліп, ұрпақтан ұрпаққа таралып, әділдік іс үшін қанын селдей төккен жүздеген мың адамдардың ерлік ісі жалпының игілігіне айналуға тиіс, саналыларға пайдалы сабак, адам кейінде табиғат немісіздік, жеңіл ойлы етіп жаратқан делқұлайларға көңіл көтерушілік, мұндайларға тіпті өздері басынан кешкен ауыртпалықтың өзі ешбір әсер, із қалдыра алмайды, саналы ойлауга итермейді, ондайлар ғасырдың сұмдық қасіретін тани алмайды, оларға барлық жақсы нәрселер дарымайды; болат сауытқа тиіп, тайып кейін серпілген жебедей ешқандай із, әсер белгі қалмайды.

Тағдыр мені адамзаттың жан түршігерлік қайғы қасіретінің күәгері болуга жаэса да, ақ қағаздың бетіне болат қаламсаптың ұшымен қысынды сөзді маржандай етіп тізе алатындағы өнерім болмаса да жай себеппен, менің қолым жауға сілтер қылыштың сабын ұстауға, пистолеттің шүріппесі мен жауынгердің атының тізгінін ұстауға үйренген қолыма — қаламсап та, уставстың ектем бүйрығына үйреніп қалған тілім де ырық берер емес, бірақ та сараңдардың санатында (өлер алдында бар байлығын босқа далаға шашқан Қарымбай сияқты) қалмас үшін, өлгендердің рухы, зардап шеккен, адад солдаттарымның алдында — үн-тұңсіз қалмауға, бастан кешкендерді тілсіз қағаз бетіне түсіруді өзіме парыз санаймын, ейткені ол: «ерлік елеусіз қалмасын, олжа — елге, атақ — ерге сауға» деген әділеттілік қагидасын еске салатын, шындық оқиға күәгерінің тілі болсын.

Бұл қарапайымдау, өндөлінбеген олақтау, сұрыпталынбаған тартуым болсын, сөз өнерінің шеберіне кітап жазуы үшін, құрылыш материалына жааралық сыйым болсын (бұл абзацтың астын сызып көрсетемін).

Тұрғызылған ғимаратқа жабдықтаушының аты ешқашанда қойылмайтынын біле тұра, мен жабдықтаушы атануга ризамын және егер ол мениң атымды, сөзімді еске алуды ынғайсыз санап, атақты адам айтқандай етіп, (мұны өзім де жиі естімін) соның аузынан толғанысты ойлар түрінде айтқызыса ренжімеймін. (Бұл абзацты да ерекше сыйып көрсетемін).

Бұл хатымда, қаншалықты ойдағыдан болғанын білмеймін, бірақ қолжазбаларымның оқырмандарына, осы материалдар бойынша жұмыс істейтіндерге жанжақты ескертуге талаптандым. Қолжазбаларымда кейде фамилияларын атамай астарлы сөзбен мысалдар келтіремін. Бұл хатты сіздерге оқып берген себебім, сіздердің кейбіреулеріңіз мениң материалдарыммен жұмыс істейтін ниет білдіріп отыргандықтан.

Бұл хаттың соңына мына өлеңді жаздым:

Найзадан қол босаса қалам алдым,
Толғанып оқиганы кеп ойландым.
Тырмысып әл келгеше кергенимді,
Жалтақтамай, именбей ашық жаздым.

Отырасам кеп ойланып күнім жақын,
Әр адам біле бермейді сездің паркын.
Үрпаққа ариап істелген адад еңбек,
Ақ ниетпен үсындым саган, халқым.

Жазушы болмаган соң мениң затым,
Көркемді жұмыр емес жазған хатым.
Салмақтайтын саналы ер табылса,
Атаусыз неге қалсын мениң атым.

Когда рука моя освободилась от пики, я держал карандаш,
Нутром своим переживая и подолгу думая о прошлом...
Со всем старанием, в меру сил своих и способностей
О виданном и пережитом написал я открыто, не оглядываясь
по сторонам и назад...

Когда я сижу и подолгу думаю, конец дней моих близится...
Не каждому человеку дано осмыслить значение слов...
Труд этот чистый, от сердца посвященный поколениям,
С добрым намерением преподношу тебе мой народ.
Раз я существом не принадлежу к роду писателей,
Быть может нехудожественно и не лаконично мое письмо.
Но если найдется отважный, способный прочувствовать вес,
меру и смысл, суть содержания,
Не может быть, чтобы имя мое осталось неупомянутым.

Командирдің парызы — солдаттардың қандай да бір болмасын іс-әрекеттерін назарға алмай, ескерусіз қалдырмау. Егер солдат жақсы ісімен көзге түссе — ол

мадақталуға тиіс. Командир солдаттың ерлігін, батылдығын бағалауға тиіс және алдағы уақытта үкіметтік актіні — көзге түскендерді наградтауға документтерді даярлауға барлық шараларды қабылдауға міндettі.

Мен дерекілеу тілмен, бірақ өзім көрген оқигалардың айғақтарын кейінге солдатша әділ қалдыруды парызым деп білдім, бұл дүниелерді болашақта көркем туындылар жазуга және басқа шығармалар жасауда материал ретінде қолдануға болады. Сондықтан, мен жазушылар үшін және жазушы ретінде жазып жүрген жоқпын, мен біздің бірнеше мың ержүрек жауынгерлердің басшысы, офицер ретінде солдаттың ар-ұятым қалай әмір етсе, солай жаздым.

Бүгінгі әңгімеміздің мақсаты да сол — із қалдыру. Мениң айтқандарымның ішінен біреулерге бір жері, екіншілеріне — екінші жері ұнауы мүмкін, сондықтан мен тыңдаушылардың ыңғайына қарай бейімделгім келмейді. Егер бұл жерде айтқандарымның бір проценті болса да біздің ісіміз үшін пайдага асса — мен дән разымын.

Жақында Сәбит Мұқанов біздің қазақ жазушыларының творчестволық бағыт-бағдары туралы мені хабардар ете отырып, Мұхтар тарихи тақырыпты, Габит қазіргі тыл тақырыбын, ал Сәбиттің өзі болса қазіргі заманғы соғыс тақырыбына қалам тартып жүргенін айтып еді. Олар келісіп, қазақ әдебиетінің үш алдыбы тақырыпты өз ара осылайша бөлісіп алышты. Бұнымыз тақырыпқа монополия жасау болмақ. Мен мұнымен келісе алмаймын. Сондықтан да бұл қолжазбаның барлығы Ғылым академиясының игілігі болып табылады деп әдейі арнап, хат жаздым.

Соғыс туралы қазір күрделі еңбек жаза қою мүмкін емес. Ирі еңбектер соғыстан кейін жазылады. Тіпті тау қопарар алып күші бар болған күннің өзінде де Сәбит Мұқанов бүкіл соғыс оқигаларының дамуын жалғыз өзі бел шеше кіріссе де көтере алмас. Сондықтан да соғыс тақырыбын ешқандайда жалғыз өзім игерем деушілік (монополия) болмасын — бұл тақырыпты жазып, еңбек еткісі келушілер мен қабілетті адамдардың бәрі жұмыла еңбек етсін, соғыс тақырыбын тек бір гана меммен әрі қызғаншақ — монополист-жазушының гана игілігіне айналдырмай керек.

Мен бүгін сіздердің назарларыңызды мына ілулі тұрған картага аударғым келмейді.

Дивизияның жауынгерлік қимылдарын баяндап беруге кіріспес бұрын алдымен қолжазбаларымның мазмұнына қысқаша тоқталып, езім жұмыс істеуге талпының жасаған бірсыныра принципті мәселелерді баяндай кеткім келеді. Сондықтан да бүгін біздің әңгімеміз — ешбір соғыс көріністерінсіз, адамдардың аты-жөндері еске алынбай тек таза теориялық-практикалық сипатта отеді.

Соғыс адамзат үшін жаңалық емес, мен соғыс қимылдары, ұрыс туралы сөйлеген кезімде, Американы ашқалы отырған жоқ екенімді айтпақын, тек езімше сіздерге көргендерім мен бастан кешкен оқиғаларды жинақтап, жеткізгім келді.

Ұрыс дегеніміз не? Біздер, әскери адамдардың өздері, «ұрыс» деген сөзге әр түрлі анықтама береміз, тіпті Қызыл Армияның уставында ұрыстың алты түрлі анықтамасы берілген, ейткені уақыт ете келе бәрі де өзгереді гой. Дегенмен мен өзімнің көзқарасымды баяндағым келеді, бірақ көзқарасымның ақтық пікір емес екенін ескертемін. Ұрыс дегеніміз — бұл дүшпанға ұйымдастқан түрде әсер ету (өйткені адамға, топқа, дүшпанға әсер ету әр түрлі: ақылмен, психикамен, техникамен, қару-жарақ күшімен). Бірақ та ең алдымен ақылмен ықпал ете білу қажет, басқа сезбен айтқанда ұрыс дегеніміз ақыл мен ақылдың шайқасы болмақ.

Сонымен, ұрыс дегеніміз ұйымдастқан түрде дүшпанға ықпал ету (акылмен, атыс құралдарымен, психикамен), ал атыспен ықпал етуіміздің өзі ақылмен ықпал етудің жемісі әрі психологиялық және физикалық ықпал ету құралы ретінде көрінеді.

Қазіргі заманғы ұрыс біздің түсінігімізде тактикалық ұғым, өйткені, соғысып жатқан екі жақ та техникамен әбден бақайшагына дейін қаруланады — бұл екі жақ қырғын атысқа кіреді деген сөз.

Устав талаптарының (жинақталған тәжірибе) принциптеріне негізделген атыс құралдарын ұйымдастқан түрде қолдану атыс жүйесі деп айттылады, әскердің жауынгерлік тәртібі осы атыс жүйесіне сүйенеді, өйткені қазіргі заманғы ұрыс пен қорғаныста және шабуыл жасауда әскерлердің маневрімен үйлестірілген атыс шешеді. Дүшпаның адам күші мен техникасына кім көбірек атыспен әсер етсе, атыс инициативаын кім қолына ала білсе, икемді, атысты басқара

білуде басымдылық көрсөтсе, траекторияны қажетті бағытқа қажетті сәтте кім шоғырландыра алса сол жеңеді.

Олай болса, ұрысты басқара білу дегеніміз, демек атысты басқару, траекториялар мен ептілікпен маневр жасау, дүшпаниң төбесінен бас көтертпей атып, оны жерге, окоптарының, орларының тубіне сырып жіберу, бетін қаратпау және атыс ұялары амбраузураларын қирады, сейтіп жаудың күшін аяусыз жою, өз күшінді сақтау деген сез.

Жаяу әскердің жолын атыс, атыс және атыспен ғана ашып, оны тек атыспен, атыспен ғана сақтай аласың, тек аңқау надан мен үстіне әскери форма киген дарақы адам ғана жаяу әскердің кеудесімен әскери тілде атыс қалқаны деп аталатын — дүшпаниң қорғанысының алдыңғы жағындағы өлім алаңын жарып етуге ұмтылады (екінішке орай мұндай дарақылар — ұранышыл, нақұрыстар аз емес).

Тек ұрыста ғана адамның барлық қасиеті сынға түседі. Егерде бейбіт уақытта адамның кейір ерекшеліктері байқалынбаса, онда ол ұрыс үстінде ашылады. Ұрыс психологиясы сан қырлы. Жеке және қоғамдық өмірде адам қасиеттеріне соғыс әсер етпей қоймайды. Ұрыста зәрециң зәр тубіне кеткенін жасыра алмайсың. Ұрыс жалған батырлықтың бет передесін сыпрып тастайды. Жалған нәрсе оқтың астында шыдас бермейді. Ерлік ұрыста мұлдем көрінбейді немесе барынша толық түрде көрінеді.

Сіздердің көпшілігіңіз «Арпалыстың» бірінші повесін оқыдыңыздар. Мен Москвада болған кезімде — жазушылармен, журналистермен әңгімелестім, әскери форма киген бұл қарапайым адамдар соғыс туралы ете нашар билетін болып шықты. Бірінші повесте мениң солдаттарым ұрысқа өлу үшін емес, өмір сүру үшін барады, бұл қалай болуы мүмкін, мұнда айналаның бәрінде оқ, снарядтар, жарықшақтар қарша түтеп тұрған кезде, ол жерде тірі қалуға бола ма? — деді олар маған. Мен солдатқа тірі қалу үшін барады деп ту-сіндіру керек деген сенімдемін, бірақ ұғындырудың өзін әбден негізден алу қажет. Көпшілігінде соғыс дегеніміз қаптаған техника мен қырып-жоятын қару — бұл кәдімгі ет турағыштың өзі, оған тап болды екенсің қайтып оралмайсың дейтін пікір бар.

Бұл мәселелеге қатысты мениң қойын дәптерімде со-

ғыс ет турағыш машина емес, өйткені қырып-жоютын қару екі жақта да бірдей деп жазылған. Қырып-жою мөлшері мен қырып-жоюға қабілеттілік солдаттар мен офицерлердің ұрыс жүргізу өнеріне байланысты. Соғыс өнерін мейнгерген ұрыс жүргізе алатындар үшін соғыс белгілі бір дәрежеде шетінен қырып-жойғыштық сипатынан айырылады.

Ұрыс өнерінің негізі — дүшпанға оқпен әсер ету, оның адам күшін қырып-жою, өз күшінді аман сақтау. Ұрыс жүргізу өнерінің мәні де осыған байланысты.

Ұрыс идеалы — бұл ұрыста шығынсыз жеңіп шығу, ал ұрыс өнері — ұрыста барынша аз шығынмен жеңіп шығу. Ұрыста кездейсоқтық көп ұшырасады деседі. Ұрыста кездейсоқтық жоқ, дүшпан үшін күтпеген жағдай бар. Жеңіс немесе жеңіліс себептілікті және заңдылықты нәрсе. Кездейсоқтықтың тасасында офицер мен солдаттың барлық салдыр-салақтығы бүркемеленеді, сондықтан да кездейсоқтық деген ұғым офицерлер мен солдаттардың ықылассыз әрі ойланып жасалмаған қызмет әрекетін ақтай алмайды. Ал бұл ақталу көпшілігінің көкейінде тұрганын ойлап көріндерші. Мен неліктен бұлай жаздым? Себебі көпшілігі өз қателігін кездейсоқтықтан деп ақталуды іздейді. Жоқ, соғыс офицерлер мен солдаттардың жауапсыз іс-әрекеттеріне ақтау бола алмайды. Әрине, мұның әскери емес адамдарға да қатысы бар. Мынандай бір мысал келтіре кетейін, бірде мен, соғысқа дейін, Қыыр Шығыстан келе жаттым. Халықаралық вагонның қызмет етушісі кішіпейіл, инабатты жан болатын, қазір едәуір уақыт еткеннен кейін қайта келе жатып, кебінесе дөрекілік қылықтарын құлағым шалып қалды. Өйткені вагон сол баяғы вагон, баяғы терт доңгалагы да сол күйде. Бәрі «соғыс» деген сәзбен өзінің салақтығын ақтағысы келеді. Біз тіпті ұрыста солдаттар мен офицерлердің арасынан «соғыс бәріне ықпал жасады» дегенді естіп қаламыз. Дұрыс; бірақ бұл көптеген адам бүркемелейтін салақтық абсолютті магынада орын алуға, анархияға бастауға тиіс дегенді білдірмесе керек. Жауынгерлер былай дейді: «Өйткені біздер парадқа емес, соғысқа бара жатырмыз». Сонда парад дегеніміз не?.. Бұл қарулы күшті байқап көру. Парад пен соғыстың айырмасы қандай? Нагыз парад, жауынгерлік күшті жан-жақты барынша байқап көру, жауынгерлік күш үшін ең қатал сын — соғыс болып

табылады. Эрбір адамның тағдыры, халықтардың тағдыры, бәрінен де горі елдің тағдыры шешілетін міне нағыз осы парадта бұрынғыдан да әлдеқайда қатал, жып-жинақы, лайықты, нағыз жауынгерлік өнеге көрсетерлікей болуга керек.

Ұрыс қауіпті емес, өйткені адам адаммен шайқасады. Егерде адам әлдебір жаратылысы болек аждахамен немесе аңмен айқасса бұл басқа мәселе, алайда адам адамменен шайқасқан кезде олардың қолдарындағы ықпал ететін қаруы бірдей, ұрыс бұл сезіндің абсолютті марынасында қорқынышты емес.

Мен су жүрек болғандармен таласқым келмейді, өйткені қорыққанға қос көрінеді.

Ұрыста — соғыста — адамға тән барлық: жоғары және томенгі қасиеттер өзі барынша ашылып көрінеді. Бұл сезімдерді екі топқа бөлуге болады:

Жоғары сезімдер:

Шарыз
Адамгершілік
Ержүректілік
Ерлік
Батырлық
Қаһармандық және т.б.

Томенгі сезімдер:

Опасыздық
Ұждансыздық
Үрей
Қорқыныш
Шошу және т.б.

Парасат, инстинкт, интуиция — адам бойындағы бейнебір командалық инстанциялар сияқты. Ұрыс кеzinde адамның сана-сезіміндегі кейбір мәселелердің төңірегіне соңғы кезде көңіл аударыла бастады. Бұл мәселелер жөніндегі пікір таластар окоп пен блиндаждарда, сондай-ақ үй ішінде дастарқан басындағы әңгімеде де, редакциялар мен жазушылардың бөлмелерінде де жүріп жатыр.

Мен сіздерге психологиялық түрғыдан түсіндірілетін кейбір ұғымдарды баяндағым келеді. Бұл ұғымдар бізге алда керегімізге жарайды деп ойлаймын.

Ұлы Отан соғысының тәжірибесі жеңіске рухтың күштілігімен жетуге болатынын, табыс әскерлердің моральдық-адамгершілік күшіне тәуелді екенине біздің көзімізді тағы да жеткізді. Материалдық құрал-жаб-

дықтар мен қазіргі заманғы әскери техника күрестің материалдық базасы мен қаруы болып табылады. Бөрнің де негізі — жанды, саналы адам.

Адамның моральдық-адамгершілік қасиеті рухани күш деген сөзбенен анықталады. Рухани күштің негізгі қайнары мен қозғаушысы:

Ақыл

Сезім

Ерік-жігер.

Адам қасиетінің осы үш элементін үштауға бағытталған мақсатты жұмыс тәрбиелеу жұмысының басты нысанасы болып табылады.

Қорқыныш дегеніміз не?

Бұл сұрақ белгілі бір дәрежеде проблемалық сұрақта. Қөптеген әскери қызметкерлер, яғни әскери форма киген жай адамдар (оларға мен тілшілерді, кездейсоқ штаб офицерлерін жатқызамын), қорқынышты туралы мағынасында теріске шығарады, олар тіпті ызланып:

— Ол қалай сонда? — «Біздің Қызыл Армия батыл! Біздің армияда қорқыныш қалайша болуы мүмкін! Біздің армия жеңімпаз!» — дейді. Міне тіпті осы жердің озінде, тылда, біздер бұл аурудан арыла алмай отырмымыз. Бірде бір «белсенді» қорқынышты құбылыс ретінде, барлық жерде, барлық армияда (яғни жандуниесі, жүргегі мен сезімі бар адамдар тобында) бар екенин туғсингісі келмейді. Ал бұл адамдар ызланып, мұны қорқақтық деп атайды, бізге саяси және саяси емес тар өрістілікті таңады. Бұл мәселе жөнінде біздің әскери қызметшілердің арасында да талас-тартыс өте көп, кейбіреулер өзін жұбатуға тырысып, қорқыныш жоқ дейді.

Бұл мәселе жөнінде мен өз көзқарасымды айтқым келеді. Қорқыныш дегеніміз не? — Қорықпаушылық дегеніміздің өзі жалпы табиғатта жоқ нәрсе. Қорықпайтын адам жер бетінде жоқ. Қорқыныш тірі нәрслердің бәріне, тек адам мен жан-жануарларға ғана емес, сонымен бірге тіпті есімдіктерге де тән. Қалай болғанда да, жүзден аса ұрысты бастан откізген екі жарым жылдың ішінде, әлі бірде бір қорықпайтын адамды кездестірген емеспін. Өлім қаупін сезінген бірде бір жан қорқынышсыз арпалысуға бармайды, бірақ бұл қорықпаушылық деген сөз емес. Қорқынышты әрбір адам өмірде талай-талай басынан еткізеді.

Егер сізге қазір әскери комиссариаттан шақыру

қағазын алыш келсе, қолыңызға шақыру қағазын үстәткән сәтте-ақ сіз қорқынышты сезінесіз. Менің қолжазбаларымда бұл жөніндегі ойларым әскерге шақыру қағазынан бастап — әскери қызметтің қорқынышы, әскери жорықтың қорқынышы, ұрыс алдындағы қорқыныш, ұрыс кезіндегі қорқыныш, шабуылдағы қорқынышпен аяқталынған. Алайда біз адамга тән және заңды нәрсені қалайша теріске шығара аламыз? Кепісінше, бұл сезімді зерттей отырып, біз оған басқа сезімді қарама-қарсы қоюға тиіспіз, бірақ та қорқыныш жоқ деп айтудың керегі жоқ. Батылдық пен қорқақтың — бұл қорқыныштың парызбен күресінің нәтижесі. Қорқыныш бар, бірақ оны жеңуге болады. Үрейлену деген ұғым, сондай-ақ шамалы және қатты қорқу сезімі бар. Қорқынышты жалпы мәжбүр ету жолымен жеңуге болады. Қандай мәжбүр ету жолымен? Ең алдымен, өзіміз жеке адамның психологиясы деп айтатын ішкі мәжбүр ету жолымен. Жауынгерлік ерліктерді сипаттаған кезде — ішкі арпалысты суреттемейді. Жауынгердің қандай күрес пен психологиялық қиналыстың нәтижесінде қара бет болғанын немесе даңққа жеткенін ашып көрсету қажет. Міне сондағана солдат пен офицердің бейнесі анағұрлым жанды, анағұрлым кесек тұлғалы болмаң.

Қорқынышты:

біріншіден, ішкі мәжбүр ету жолымен,
екіншіден, сыртқы мәжбүр ету жолымен, яғни қорғамдық ықпал ету жолымен жеңуге болады.

Тәуекелсіз — жеңіс жоқ.

Жаудан қашып емес, қорғанып және шабуылға шығып құтыла аласың. Өмір сүрге деген үміт оты жүргегінді жылтыады, әрбір солдат та пендे, ол да өмір сүргісі келеді. Өмір сүрге деген тілек өзін-өзі сақтау инстинктін қалыптастырады, солдат қорғанады және шабуылға шығады.

Әңгіме мынада, бұл өзін-өзі сақтау инстинктінің екі жағы бар: біріншісі — адам өзін-өзі сақтау үшін қашады, екіншісі — адам осындай мақсатпен шабуыл жасап, қорғанады. Мен адамның бойындағы осы екінші жақты дамыту керек деп санаймын, әйткені ол қорғануға, шабуыл жасауға итермелейді. Сондықтан да оны барынша дамытып отыру қажет.— Барлық нәрсенің көлеңкелі жағы болады, ал жалпы және тұтас алғанда — бұл адамның гана емес, барлық жан-

ды дүниенің асыл қасиеті. Міне неліктен өзін-өзі сақтау инстинктің ұрыста бастапқы қозгалтқыш күш болатыны сондықтан. Өзін-өзі сақтау инстинктің басқаны өлтіруге мәжбүр етеді, ал бұл өзіңің өлгениңен гөрі әлде қайда қын. Мына біздердің, жай адамдардың, арасында әлде біреуді өлтіретін адам табыла қояр ма екен? Оның қолдары қалтырап, жалпы ол мұны істей алмаган болар еді, ал солдат оны істейді. Ол бір адамның өмірін қорғау әрі сақтау мақсатымен, басқаның көзін жояды. Ол неліктен екінші біреудің көзін жояды? Оған бұған кім хұқық береді? Соғыста бұл адам өлтірушілік әрекет немен ақталынып алғынады? Неліктен бұл ұрыс даласында ерлікке, ал мұнда, сіздерде, қылмысқа саналады? Ол өзінің көзін жойғысы келгеннің көзін жояды! Дұшпаның өзін өлтірмек болған қара ииеттілігі, оған оны өлтіруге хұқ береді! Бұл адам өлтірушілік ұрыс даласында жауынгерлік парызыды орындаумен моральдық тұрғыдан ақталынады.

Мен неліктен бұл мәселені кеңірек таратып айтып отырмын? Мен сіздерді үйреткім келіп отырган жоқ, бірақ бұл мәселенің тәңірегінде біздерде бірсыныра жаңылыс түсінушіліктер орын алғып отыр, арамызда әр түрлі адамдар бар, әдетте парасатты адамдардың кейбіреуі өзін-өзі сақтау инстинктің басып тастау қажет деп айтады, қорқынышты теріске шығарып, тек ерлікті ғана көргісі келеді (әбден жөнді әрі сезіз итілікті, бірақ нақты шындықтан мұлдем алғыс жатқан ниет).

Қорқыныш тіпті әскери шенге ие. Қатардағы, унтер-офицер, офицерлік-генералдық және одан да жогары шенге ие қорқыныш бар.

Кейбір операцияларды генерал емес, қорқыныш шешкен жағдайлар бар: әскердің ұзаққа созылған бей-берекетсіз шегінуі — мұның бәрі генерал-қорқыныштың іci.

Қарсылық көрсетуші бір солдат, шабуылға шыққан он солдатқа елеулі әрі басып өте алмайтын тосқауыл болып табылады, ұрыс тәжірибелері көзімізді осыған жеткізді. Жұрт әйтеуір бір генерал қашыпты, шынында да қашпай, оның әскерін қорқыныш қуыпты дейді гой.

Қайталап айтамын: соғыс пен әскердің ұрыс қи-

мылдарын екі генерал — әскери генерал мен генерал-қорқыныш басқарады.

Екіншісі бет-бейнесі жоқ, барлық жерде торып жүретін, құпия, көрінбес генерал. Оның әрекеті жай ту скендей. Біріншісі үнемі бітіспес күрес жүргізіп отырады және өзіне қолайлы болу тұргысынан екіншісімен берік достық байланыс жасайды (қолайлы кезде дүшпанды қорқыныш тудырып, сойтіп оның қызметін пайдаланады).

Генерал-қорқыныш — стихия генералы. Ол батыл солдаттан зәре-құты қашып, қоян жүрек маршалдың жағасынан алады. Қазіргі кезеңдер тарихы генерал-қорқыныштың тіпті ірі стратегиялық масштабтағы операцияларды әлденеше рет шешкені сияқты көптеген фактыларды біледі.

Қорқынышты әрбір адам көп, көптеген рет басынан өткізді: казармалық өмірдің қорқыныши, жауынгерлік жорықтың қорқыныши, ұрыс алдындағы қорқыныш және ұрыс кезіндегі қорқыныш және т.б. Бұл жерде қазақ халқының «ерді наымыс, қоянды қамыс өлтіреді» деген мәтелін келтіре кеткен орынды. Бұл мәтел — біздің халқымыздың жауынгерлік ой-пікірі, сіз, сірә, басқа мұндай ой-пікірді таба алмассыз. Қебісі бізді тіпті әскери форма киіп тұрғанымыздың өзінде де бақташы тайпа деп санайды, бізге тұр-тұрпаты ерекше адам ретінде қарайды. Бізге халық, адам сияқты қаралу қажет. Егер біз өзіміздің тарихи зердемізге үнілсек, онда бізде көптеген жауынгерлік шығармалардың барлығын көреміз. Бұл мәтелді орыс тіліне былай аударуга болады: «Мужу честь дороже жизни, благородному человеку честь дороже жизни». «Өлімнен үят құшті». «Бесчестия — позор,— страшнее смерти». «Жаным арымның садағасы». «За жизнь дерись до смерти». «Өмір ушін өлгенше соғыс». Адамгершілік сезімі, үят сезімі, ерік-жігер, мақтаныш және басқа да сезімдер — адамның барлық асыл қасиеттері біздерге — жауынгерлерге өзінің ішкі қорқынышын, содан кейін сыртқы қорқынышты женуге көмектеседі...

Корытынды жасауга кешейік, қорқыныш барлық тірі нәрселерге тән болса, батылдық парыз сезімінің қорқынышпен күресі нәтижесінде туады екен. Ал парыз сезімі дегеніміз не? Бұл адамгершілік сезімі, на мыс, ар-үят — бұл адам өзін кез келген опасыздықтан сақтайды, қорғайды, ягни масқара болып жүргенниен

абыроймен өлгеи артық деген сез. Өлімнен ұят күшті. Әңгімемізге осымен нүкте қоялық.

Ерлік дегеніміз не? Бұл адамға тұа біткен қасиет емес, дұрыс жүргізілген әскери тәрбиенің жемісі. Ержүректілік пен батырлықты наизаласқан қолма қол үрыстан көргісі келетін адам қателеседі.

Ерлік табиғат сыйы емес, ең алдымен өзіңің арна-мысында және азаматтың қасиетті абройын ұятқа қалу, опасыздық пен масқара болу сезімін қорғай отырып, адамның ең ұлы сезімін — азаматтың парызын орындау үшін осындаи адамгершілік, теңдікте өзіңмен сыйысқа түсе отырып, тұтас колектив өмірінің игілігін ғана емес, сонымен қауіп-қатерін де бөлісіп, жауды барынша жою, жанга жанмен, қанға қанмен аяусыз кек алу жолымен жеке басынды және отандастарында қауіпсіз етуге ұмтылу, саналы түрде қауіп-қатерге бас тігуге мәжбүр ету.

Батылдық — қымыл әрекет есебін тәуекел етумен үйлестіре алушылық. Тәуекелді есеп ақтайды. Есепсіз тәуекел — тұл.

Көзсіз батырлық — ептілікті батылдықпен ұштастыра білушілік. Ойланбай жасалынған көзсіз батырлық — есерсоқтық. Ептілік — адамның ақыл-ойын ұшқыр ойлай білуге, дene қимылын икемділікке, бұлшық еттерінің шыршық ата қозғалыс жасауға қатаң жүйелі түрде тәрбиелеудің (жаттықтырудың) нәтижесі.

Келесі мәселе солдат туралы. Бұл былайша айтқанда, өте күрделі мәселелердің бірі. Бүгінгі күні әділін айтсақ, әскери тақырыптағы барлық шығармалар мен заметкаларда солдаттың бейнесі ашылып көрсетілмей келеді, оның орнына жансыз қағаз адамның образы жасалынуда. Олардың шығармаларында солдат адамзаттың әлдебір жаратылышы белек перзенті сияқты суреттелінеді, сейтіп солдаттың шынайы бейнесі шықпай қалады.

Қорқынышқа оралайықшы. Мен сіздерге «Ұрыс кезіндегі қорқыныш» деп аталатын қойын жазбаларымнан үзінді келтірейін деп едім:

«Ұрыста адамның барлық қасиеттері сынға түсіп, тексеріліп, бәрі де шешіледі. Ұрыс өтірікті, жалған батырлықтың бет пердесін сырып тастайды, екіжүзділік оқтың астында шыдас бермейді. Ұрыста зәре-құтыңың ұшқанын жасыра алмайсың. Батылдық мұлдем жоғалады, болмаса өзінің барлық көрінісімен тек ұрыста ғана көрінеді.

Жауынгер өзінің қаруымен күшті, бірақ та алып батырдың қара күші де табанды жауынгердің жай қаруының алдында қауқарсыз болатыны сияқты әлсіздің қолындағы ең қуатты қару да дәрменсіз.

Табандылық — батылдардың қалқаны. Құтқару қашуда емес, қорғану мен шабуыл жасауда. Кімде де кім қорғанбаса, сол өледі. Төуекелсіз ерлік жоқ.

Шабуылға шыққан, өлімді күтпей, өлімге бетпе-бет барған адам ғана жеңіп шығады, өйткені ол өмірді өте сүйеді, өмір мен отанның азаттығы үшін ұрысқа аттанады.

Ұрыста өмір ешкімге сыйланбайды, ол жаулап алынады, өйткені ұрыс аяушылықты білмейді.

Қауіптілік ұрыста жорамалдан нақтылыққа айналды, ол тікелей жақыннан сезіледі — айналаға өлім қаупі төніп, әрбір қадам сайын күшейіп, үдей түседі. Жанындағы серіктестерің оқ тиіп сиреп, ысқырына зулаган оқ, снарядтар мен миналар ұли, құлақ тұндыра ызындаі ұшып кедергіге қатты соғыла, гүрс ете жарылып, жан-жаққа әртүрлі келемдегі тиген жерін опырып, жарақаттап, мертіктіретін, жолындағының бәрін жайпап өтетін жарықшақтар ұшады да жарылғыс болған жерден қан аралас шаң, топырақ, балшық аралас қоп-қою қара тұтін терец шұңқыр қалдыра аспанға көтеріледі.

Майдан даласы мен аспанынан сәт сайын өлім қаупі төнеді. Уақыт жылжып өте береді, бір сағат — 60 минут өтеді, бір минутта — 60 секунд, ал секундына мындаған адам қаза болады, олардың жер бауырлап жылжуына, жүруіне, қарсы жүгіруіне тұра келеді.

Адам өмірінде бұрын-соңды болмаған сын сағат: қорқыныш сезімі мен парыз сезімі тайталасқа, арпалысқа, жан беріп, жан алысуга түседі, тіпті әбден ашынған аң да қорқыныш пен парыз сезімі сияқты қатал арпалысқа түсе қоюға дәрменсіз болар: «Сен өлесің, сенің жастық шагың осымен бітті, сені қазір өлтіреді, болмаса қайтып бас көтертпейтіндей етіп жаншып тастанды, сенің денеңің быт-шытын шығарып, бұтарлайды, сені ешкімде таба да, жерлей де алмайды.

«Ел қайда, еділ қайда, мұра қайда,
Еш пенде әл ақуалың сұрамайды.